

Розділ II

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

МОДЕЛЬ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Лілія Гонюкова, кандидат історичних наук, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України УДК 329

Аналізуються причини змін організаційної структури та функціональних завдань політичної партії у сучасному світі. Розглядаються методика моделювання та критерії для створення моделі політичної партії. Пропонується модель сучасної політичної партії.

Ключові слова: політична партія, модель, трансформація, організаційна структура.

Анализируются причины изменения организационной структуры и функциональных заданий в современном мире. Рассматриваются методика моделирования и критерии создания модели политической партии. Предлагается модель современной политической партии.

Ключевые слова: политическая партия, модель, трансформация, организационная структура.

Analyzed the reasons of changes of the organizational structure and functional tasks of political party in a modern world. Examined a method of modeling and criteria for creation of a political party. Offered a model of modern political party.

Key words: political party, model, transformation, organizational structure.

Постановка проблеми. У політичних системах, де демократичні структури починають тількино з'являтися і демократичні процедури ще не стали нормою, проблема полягає у з'ясуванні завдань, які мають виконувати політичні партії. Йдеться про суспільства, де розуміння та підтримка населенням демократії ще слабка, де ідеї відступають на другий план порівняно з нормами і правилами, а самі правила (закони) пишуться відповідно до потреб панівної групи. Визна-

чення ролі та функцій політичних партій у системах, що перебувають у процесі трансформації, є важливим для окреслення моделі сучасної політичної партії, що відповідає своїм завданням загалом у сучасному світі і в Україні зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що розглядається. Методологія моделювання організації як системи базується на концепції структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса, Р. Мертона, загальній теорії систем Л. Берталанфі, Л. Раппопорта. Різноманітні аспекти моделювання політичних партій досліджуються російськими науковцями Б. Ісаєвим, Л. Сморгунівим.

Невирішені раніше складові частини загальної проблеми полягають у необхідності проаналізувати умови зміни сучасної моделі політичної партії з метою з'ясування чинників, що впливають на її дієвість.

Мета статті полягає у створенні моделі сучасної політичної партії на базі системного й структурно-функціонального аналізу.

Викладення основного змісту. Політичні партії, як правило, зорієнтовані на владу, отже, організують населення (електорат) на боротьбу за її здобуття, створюють структури та виховують активістів для завоювання й утримання влади. Ця найсуттєвіша характеристика політичної партії є визначальною для її організаційної структури й окреслення пріоритетності здійснення функцій. Саме тому зміна у владних відносинах (особливо коли такі зміни мають системний характер) змушує змінюватися і самі партії. Разом з тим політичні партії відіграють важливу роль у житті суспільства, а саме забезпечують інституціоналізацію політичної участі громадян, послаблюють стихійні форми соціально-політичної активності, мобілізують широкі народні маси на виконання запропонованої ними програми суспільного

розвитку, формуючи необхідні для цього навички та якості.

Що спонукає партії змінюватись? Сьогодні знижується зацікавленість громадян роботою в партіях. Цей феномен дістав назву «ерозія партій», що виявляється у скороченні числа членів та прихильників політичних партій. Так, у 2007 р. в Австрії працювали в політичних партіях 9,1 % громадян, на Кіпрі — 10,3%, у Швейцарії — 6%, а в Швеції — 5%, в Україні — 4%, що більше ніж в Угорщині (2,4%), Польщі (1,7%), Росії (2,9%) [1, с. 20].

Тобто проблема полягає у тому, що в партіях працює менше 10% (у найгіршому випадку — 2%) населення країни, але вони (партії) претендують на всенародну підтримку. У країнах стабільної демократії послаблюється також роль політичних партій як головного каналу політичної участі громадян, оскільки вони дедалі меншою мірою формують політико-ідеологічні ідентичності. Так, рівень довіри до політичних партій у Швейцарії не перевищує 12% на кінець ХХ ст., хоча там сформовані ефективні моделі політичної участі громадян і функціонують елементи прямої демократії [2, с. 28].

З іншого боку, виникли інститути громадянського суспільства, які дають змогу громадянам ефективно виражати свої інтереси. Політичні партії дедалі більше зосереджуються на здобутті влади, перетворюючись на владну структуру. Вони, у випадку використання демократичних відкритих процедур, привносять цивілізовану, легітимну змагальність у владний процес.

Електоральна поведінка виборців нині стає непередбачуваною, тобто вони віддають свій голос то одній, то іншій партії залежно від її спрямованості на вирішення важливого для виборця питання. Таке явище дістало назву «проблемної мобілізації». Усе це робить старі форми політичної партії неідеальними.

Науковці убачають причину цього явища в розширенні меж освіти, збільшенні соціальної та географічної мобільності населення, у перетворенні телебачення на головне джерело інформації, у виникненні нових методів комунікації. «Ерозія партій» безпосередньо пов'язана з розчаруванням громадян у традиційній політиці та нездатністю сучасних партійних систем відповісти на виклики постіндустріального суспільства. Традиційно політичним партіям найбільше довіряють у Данії, Нідерландах, Фінляндії, Швейцарії, Швеції, тобто у країнах, де державна влада, яку формують партії, забезпечує гідні умови життя своїм громадянам, а відповідно є легітимною й ефективною.

Реалії суспільного життя висувають нові вимоги до політичних партій, на які вони не можуть

не реагувати. Під тиском цих обставин змінюються внутрішня структура і життя самої партії. На передній план виходять завдання роботи партійних активістів у громадянському суспільстві, артикуляція інтересів громадян. Зв'язки між партіями і громадянським суспільством мають бути взаємовигідними. Сьогодні політичні партії мають тісні зв'язки як з державною владою, так і з громадянським суспільством. Отже, на нашу думку, модель сучасної політичної партії має відповідати вимогам здійснення якісної комунікації у суспільстві.

Термін «модель» Д. Гелд пропонує використовувати стосовно теоретичної конструкції, створеної для виявлення та пояснення головних елементів форми та структури співвідношень, що лежать в її основі. Модель — це складна схема концептів і узагальнень щодо аспектів політичної царини та її ключових умов закріплення [3, с. 166]. За допомогою моделювання описується структура, відтворюються властивості і тенденції розвитку досліджуваного об'єкта, що дає змогу адекватно оцінити стан системи, робити правильні прогнози та приймати обґрунтовані рішення. «Суть моделювання зводиться до побудови моделі, обґрунтування методу її дослідження, проведення дослідження моделі за допомогою обґрунтованого методу і перенесення отриманих результатів на реальні об'єкти, які замінюються моделями» [4, с. 89]. Моделювання — це систематизований спосіб бачення варіантів майбутнього.

М. Дюверже вніс до теорії партій приклад моделювання. Він розробив послідовну типологію політичних партій, що базувалася на загальній структурі партій і на такому її розподілі: з одного боку — партії керівних кадрів, з іншого — партії мас. Згодом ця типологія партій була розширена іншими науковцями. До партій нового покоління належать і всеохоплюючі, і електорально-професійні, і харизматичні, і медіа-партії, і клієнтельні, і картельні, і партії-підприємства [5, с. 170–189].

Моделі партій можуть ґрунтуватись на різних критеріях, зокрема це історична модель, що базується на визначенні місця та ролі партії в історичному процесі (Н. Макіавеллі, Дж. Брайс, М. Вебер). Структурна модель виникла внаслідок зміни внутрішньопартійної організації під впливом участі у владі (Дж. Брайс, М. Острогорський, Р. Михельс). Функціональна модель бере свій початок від теорії Т. Гоббса, який дивився на державу як на організм, а партії мали відігравати роль м'яз у цьому організмі. Механічна модель наголошує на тому, що партія є механізмом, який рухається від громадянського суспільства до держави і тим самим підтримує

в робочому стані державу-суспільство (Т. Джефферсон). Різновидом функціональної моделі, поряд із механічною, є кібернетична, відповідно до якої партії створюють альтернативний державі зворотний зв'язок із громадянським суспільством для стабілізації системи. На думку Б. Ісаєва, найперспективнішою є модель «партії-дерева». Партія уявляється живим автономним організмом, який об'єднує суспільство та державу. Для вивчення розбіжностей у суспільстві, впливу різних політичних партій, їх влади й авторитету використовують модель «партії-актора» [6, с. 53–58]. Різноманітність досліджуваних моделей визначається дослідницькими підходами і не вичерпується переліченими. Кожна з них має сильні й слабкі сторони, але вони дають можливість проаналізувати партії в контексті суспільства та держави у певний період їх розвитку.

Більшість дослідників схильні вважати, що партійна криза швидше пов'язана з оновленням типу партій, а не з руйнацією партії як такої. П. Меєр пов'язує кризу з організаційною відсталістю партій при виконанні ними своїх функцій, а не зі зміною самих функцій [7, с. 144–151]. К. фон Бейме також звертає увагу на функціональну діяльність політичних партій. Він наголошує на тому, що політичні партії у сучасних умовах не можуть повною мірою виконувати свої функції, оскільки сформувалися інші організації, що їх виконують [8, с. 307–308].

Політичні партії проявили себе як інститут, що легко сприймає нові настрої в політиці та змінюється відповідно до них. Так, Т. Погунтке, аналізуючи емпіричні дані про 78 партій з 11 країн (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Великобританія) дійшов парадоксального висновку, що кадрові партії мають потужніший організаційний зв'язок, ніж масові (хоча на початку ХХ ст. вважалося навпаки). Крім того, дослідник з'ясував, що процеси соціальної модернізації посилили роль партій у суспільстві, а відповідно й їх вплив на державне управління [9, с. 155].

Експерти відмічають: як ринкова модель економіки, так і партійна модель демократії, базована на плюралізмі політичних сил і конкурентній боротьбі за державну владу, є більш фундаментальними цінностями сучасного світу, ніж видавалося це раніше. Але та модель партії, яка склалася понад сотню років тому, тобто модель масової ідеологічної партії індустріального суспільства, нині переживає серйозну кризу. Застаріли традиційні уявлення про функціональне й організаційне призначення політичних партій. Змінилося співвідношення партійних функцій, частину яких взяли на себе сучасні ЗМІ і громадські організації. Міняється співвідношення

між партіями і громадянським суспільством, між партіями і групами інтересів, між партіями і рядовими виборцями, між партіями й урядами.

Закономірно, що кінець ХХ ст. позначився появою нових типів політичної партії. Правова інституціоналізація і конституціоналізація партій вплинула на модифікацію їх типу та створення картельних партій, які мають відчутну підтримку з боку держави. Такі партії більше нагадують механізм розподілу державних посад між професійними політиками. Зникає відмінність між членом партії та її симпатиком. Збільшується державне фінансування їх діяльності. Змінюються відносини між лідером та рядовим партійцем. Посилюється самостійність регіональних лідерів та їхній вплив на політику центру. Отже, сьогодні партії перетворюються на групи лідерів, які конкурують за можливість посісти державні посади, але для цього вони мають нести відповідальність як персональну, за діяльність уряду, так і колективну [10, с. 147], про що, втім забувають українські політики. Тобто українські партії будуються з метою отримати все від суспільства і держави і не дати нічого йому навзаєм.

У 80-ті рр. ХХ ст. з'явився ще один тип партії (постсучасної) — рухівський, який взяв за зразок організаційну структуру та діяльність соціальних рухів (скажімо, «зелених» у Німеччині). Сьогодні партії рухівського типу становлять фракцію у Європарламенті. Цим партіям притаманні такі риси, як відкритість; прозорість прийняття рішень та партійного життя; відсутність постійного партійного лідера та постійного членства; ротація парламентарів; створення тільки первинних організацій, що відмовляються від об'єднання в єдиний федеральний союз; децентралізація механізму прийняття рішень; заборона поєднувати партійні та парламентські посади, жорсткий контроль знизу тощо.

Таким чином, партії відрізняються за внутрішньопартійним розподілом влади та за організацією процесу прийняття рішень.

Окремі російські політики і політологи вважають, що місце масових об'єднань політично активних громадян посідають нечисленні команди професійних політиків та обслуговуючі їх інтелектуальні штаби, здатні формувати замовлення мас-медіа і PR-агентствам, і порівнюють партії нового типу з футбольними командами, що викликають симпатії мільйонів вболівальників [11, с. 23]. Відповідно ці угруповання висловлюють інтереси вже не великих суспільних груп, а суто корпоративні. Подібна ситуація і спостерігається в Україні.

Отже, вимоги сьогодення суттєво змінили організаційну структуру політичних партій, їх функціональну спрямованість та форми полі-

тичної діяльності. На думку В. Бебика, парадигму сучасної партії утворюють такі параметри:

1. Інституціоналізація, або місце і роль партії у сучасній політичній системі.

2. Статус в уряді, представленість в органах влади.

3. Соціальна база (мається на увазі не клас, а йдеться про стани, прошарки, групи, конфесії, етноси, окремих громадян).

4. Політичні орієнтації (настанови) стосовно форм власності, ролі держави, прав громадян тощо.

5. Мета функціонування (суперництво на виборах, підрив політичної системи, підтримка владної еліти).

6. Структурна незалежність (кадрові та фінансові джерела, зв'язки з вітчизняними та зарубіжними партіями).

7. Внутрішня організація (структура, ієрархічні зв'язки, географія впливу, ступінь централізованості, інтенсивність пропаганди тощо).

8. Рівень згуртованості, активності членів партії, регулярність їх діяльності, дисципліна, дотримання доктрини тощо [12, с. 205].

На нашу думку, чинниками парадигми сучасної політичної партії є ідея, лідер, організаційна структура, ресурси, соціальна підтримка.

В. Гельман вважає, що на визначення місця політичних партій у політичній науці та в житті суспільства впливають такі фактори, як загальні закономірності розвитку політичної науки у конкретній державі, а також стан і характер розвитку самих партій [13].

Зміни моделі політичних партій у Західній Європі та інших регіонах світу пов'язані зі зміною характеру демократичного режиму — так вважає Л. Сморгунів. Це твердження впливає з того, що політичним партіям та їх взаємовідносинам належить пріоритетне місце у визначенні механізму політичної участі, особливостей діяльності держави, вибору різноманітних політичних курсів тощо. Адже недарма критерієм класифікації демократичних політичних систем виступають особливості партійних відносин.

Сучасні українські політичні реалії багато в чому визначаються соціальною структурою суспільства. Низька громадсько-політична активність населення, елітарний характер політичних партій і політичного процесу загалом, неефективність механізмів оформлення та репрезентування інтересів соціальних груп і прошарків, превалювання тінювих форм у відносинах між різними політичними силами — усі ці явища значною мірою зумовлюються соціальними чинниками.

Сьогодні в Україні існує певне підґрунтя для розбудови сучасних політичних партій: команди

досвідчених політиків, розвинені мас-медіа, динамічні PR-структури, відповідне законодавче регулювання. До цих умов необхідно ще додати час на підготовку суспільної думки, культивування політичної культури, розвиток партійних механізмів і громадянської активності.

Сучасна конкуренція, яка протиставляє одна одній різні політичні партії, є радше змаганням соціальним, ніж ідеологічним. Політична конкуренція відтворює те, що П. Бурдье називає головним конфліктом, в якому представникам матеріально забезпечених панівних класів протистоять претенденти, які мають переважно культурний капітал [14, с. 80–87].

В усіх плюралістичних демократіях спостерігається формування єдиного політичного поля діяльності, яке охоплює виборців, політичні партії, групи інтересу, інтегруючи їх за певними правилами та логікою.

М. Вебер був одним із перших соціологів, який вказав на заміну політичних партій у сучасну епоху політичними підприємствами. Ця заміна викликана внутрішньою диференціацією в державі і стимулюється встановленням парламентських режимів та появою мирної і легальної конкуренції за завоювання влади [15, с. 707–735].

У сучасних умовах політичні партії стали інститутом, за допомогою якого здійснюється управління суспільством, державне управління. Партії допомагають формувати уряд, а за парламентської форми правління цей уряд можна назвати «партійним». Партії частково наділяють державне управління стабільністю та єдністю, особливо при однопартійних урядах. Навіть партійні коаліції, як показує світова практика, швидше доходять згоди, ніж уряди індивідів, кожен з яких зі своїм баченням та потребами й пріоритетами.

Партії створюють тісний зв'язок між двома гілками влади: законодавчою і виконавчою. За парламентської форми правління сам парламент і формує уряд, і відправляє його у відставку у разі неефективної державницької діяльності. За президентської форми правління партії також мають вплив на законодавчу владу.

Крім того, партії виконують важливу опозиційну функцію, що сприяє ефективній діяльності уряду та стабілізації ситуації в країні, оскільки центр ваги переноситься з фізичного протистояння на дискусію у парламентському колі. Це розширює і легітимізує політичну дискусію в суспільстві, а відповідно легітимізує і державну владу. Увага зосереджується на суспільних проблемах, що сприяє ефективній державній політиці та ефективному державному управлінню загалом.

Отже, для виконання цих важливих завдань потрібна нова модель партії, де будуть переосмислені її функції й організаційні основи (рис. 1).

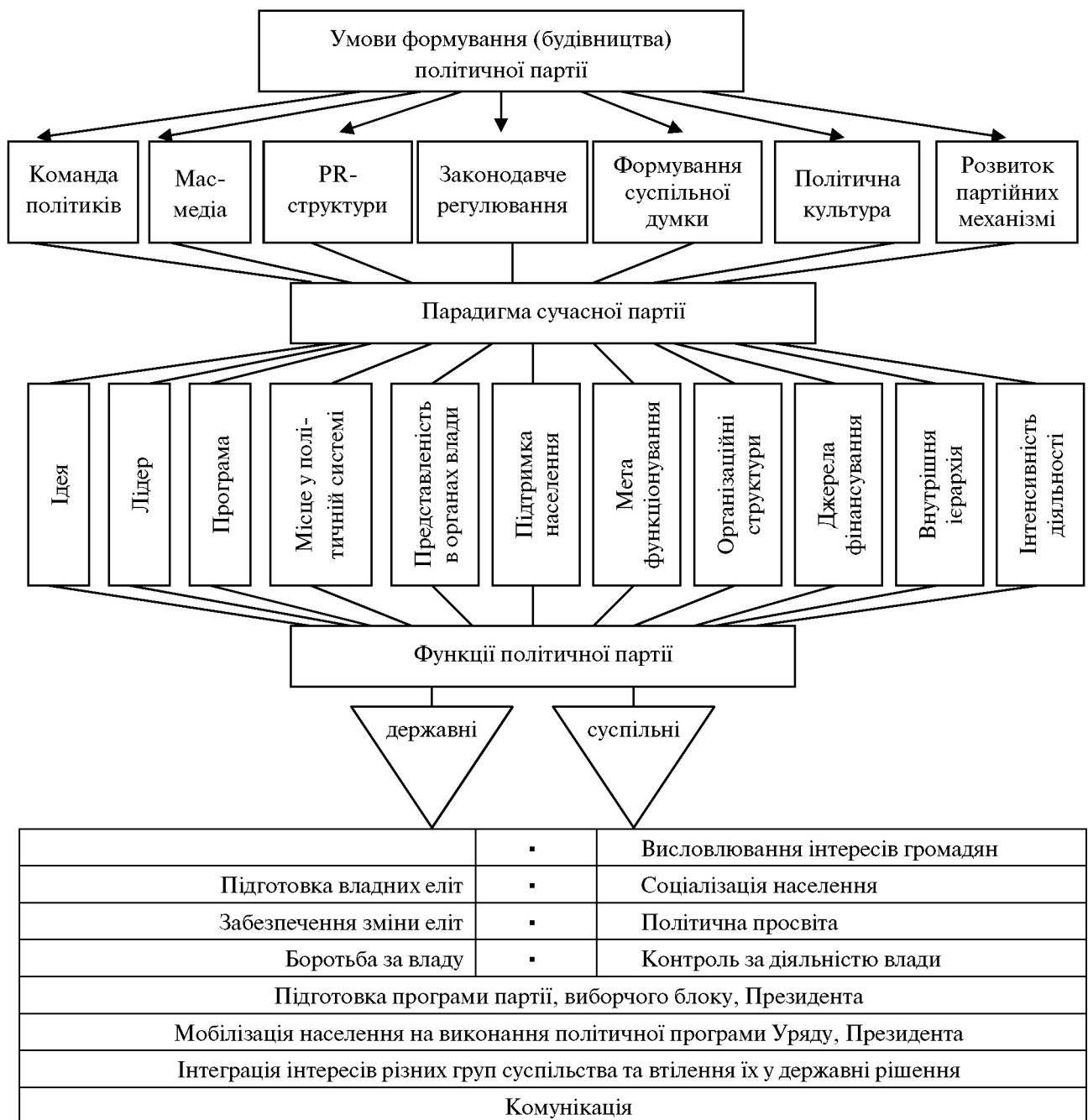

Рис. 1. — Модель політичної партії

Висновки. Якщо змінюється парадигма державного управління, а основний наголос переноситься на надання послуг, то й змінюються акценти у функціонуванні політичних партій. На передній план виходить комунікативна функція, яка забезпечує зв'язок держави з громадянами. Отже, вимоги сьогодення суттєво змінили організаційну структуру політичних партій, їх функціональну спрямованість і форми політичної діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у удосконаленні сучасної моделі політичної партії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007 рр. / Є. Головаха, А. Горбачик. — К. : Інститут соціології НАН України, 2008. — 133 с.
2. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство — нация, власть / М. Доган // Международная экономика и международные отношения. — 1999. — № 12.
3. Гелд Д. Моделі демократії / Д. Гелд // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 155–176.
4. Державне управління : словник-довідник / [уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безно-

сенко, І. М. Варзар та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка]. — К. : Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.

5. *Ишияма Дж. Т.* Партии — преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Т. Ишияма // Теория партий и партийных систем : хрестоматия. — С. 170–189.

6. *Исаев Б. А.* Теория партий и партийных систем : [учеб. пособ. для студентов вузов] / Б. А. Исаев. — М. : Аспект Пресс, 2008. — 367 с.

7. *Кац Р.* Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение «картельных партий» / Р. Кац, П. Мэйр // Теория партий и партийных систем : хрестоматия / Сост. Б. А. Исаев. — М. : Аспект Пресс, 2008. — С. 144–151.

8. *Сморгунов Л. В.* Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии / Л. В. Сморгун. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. — 472 с.

9. *Погунтке Т.* Партии без устойчивой социальной опоры? Партийная организационная взаимосвязь / Т. Погунтке // Теория партий и партийных систем :

хрестоматия / сост. Б. А. Исаев. — М. : Аспект Пресс, 2008. — С. 155.

10. *Кац Р.* Изменяющиеся модели партийной организации и партийной демократии: возникновение «картельных партий» / Р. Кац, П. Мэйр // Теория партий и партийных систем : хрестоматия / Сост. Б. А. Исаев. — М. : Аспект Пресс, 2008. — С. 147.

11. *Владиславьев А.* Современные модели политических партий / А. Владиславьев // Свободная мысль — XXI. — 2003. — № 3.

12. *Бебик В.* Політологія для політика і громадянина : монографія / В. Бебик. — К. : МАУП, 2003. — 422 с.

13. *Гельман В.* Исследования партий в России: первые десять лет / В. Гельман. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.part98.ru>

14. *Бурдые П.* Социология политики / П. Бурдые / пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.

15. *Вебер М.* Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения : пер. с нем. — М. : Прогресс, 1990. — С. 707–735.